

Tasavvuf Üzerine Yapılan Tezler XIII

Vahit GÖKTAŞ
Ar. Gör.
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

KÜÇÜK, Sezai, XIX. Asırda Mevlevîlik ve Mevlevîler, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ, İstanbul 2000, 420 s. (Simurg Yayınları tarafından yayımlandı).

Özet

[Vahit Göktaş, “Tasavvuf Üzerine Yapılan Tezler XIII”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, ss. 729-734]
Sezai Küçük tarafından hazırlanan doktora tez çalışması altı asırlık Mevlevîlik tarihinden bir kesit olarak bir asırlık (XIX. asır) zaman diliminde yer alan Mevlevîleri, Mevlevî şeyhlerini, Mevlevîhaneleri ve bu tarikatı ilgilendiren ekonomi, kültür, siyaset ve sanat olaylarını kapsamaktadır.

Giriş

Tez giriş ve dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Tezin giriş kısmında öncelikle kaynakların değerlendirilmesi yapılmıştır. Tezi çalışırken kullanılan kaynakları müellif şu şekilde belirtmektedir: “Mevlevîlik tarihi üzerine yapılacak her türlü araştırmada başvurulacak bazı kaynaklar vardır ki bunlar; başta Sipahsalar’ın *Risalesi* olmak üzere, Ahmed Eflâkî’nin *Menâkıbü’l- Ârifîn*’i, Sakıp Dede’nin *Sefîne-i Mevlevîyye*’si ve Esrar Dede’nin *Tezkire-i Şuârâ-yı Mevlevîyye*’sidir.” Bu kaynaklar öncelikle Mevlevîliğin ilk dönemleri ve XIX. asır öncesi dönemler için bu kullanılmıştır. Fakat, Mevlevîlerin terceme-i halleri ve Mevlevîhanelerin tarihleri için ise Sefîne-i Mevlevîyye ve Tezkire-i Şuârâ-yı Mevlevîyye XVIII. asır içinde telif edildiği için bu iki kaynak XIX. asır öncesi Mevlevîler ve Mevlevîhaneler için kullanılmıştır. Bunların dışında kullanılan temel kaynaklar ise şunlardır:

Seyyid Sahih Ahmed Dede (ö.1229/1813), *Mecmûatü’t-Tevârihi’l-Mevlevîyye*.

Şerifzâde Muhammed Fâzıl b.Mustafa (Şerifzâde Mehmed Fazıl Paşa) (ö. 1299/1882), *Şerhü’l-Evrâd el- Müsemma bi Hakayıki Ezkârı Mevlânâ*.

Ali Nutkî Dede (ö.1219/1804), *Defter-i Dervîşân I*.

Abdülbâki Nâsır Dede (ö.1236/1821), *Defter-i Dervîşân II*.

Hüseyn Fahreddin Dede (ö. 1329/1911), *Mecmu’a*.

Mehmet Ziya (ö. 1927), Merâkiz-i Mühime-i Mevleviyyeden Yenikapı Mevlevîhanesi.

Abdûlbâkî Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik,
Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi

Tezde kullanılan temel kaynaklar kısaca tanıtıldıktan sonra Küçük, yine tezin giriş kısmında XIX. asra kadar Mevlevîlik tarihine kısa bir bakış yapmıştır. Burada daha sonraki Mevlevîlik tarihini bütün yönleriyle etkileyen ve tarikatın piri olarak kabul edilen Mevlânâ'nın hayatı, onun adına tarikatı te'sis eden oğlu Sultan Veled ve onu takip eden Mevlevî şeyhleri ile Mevlevîliğin yayılmasına katkıda bulunan Mevlevî müntesipleri özet bir şekilde aktarmıştır.

Tezin birinci bölümü en geniş bölümdür (39-285). Bu bölümde Mevlevîhaneler ve Mevlevî şeyhlerinin hayat hikayeleri ele alınmıştır. İçlerinde çile çıkarılan, Mevlevî dedelerinin yetiştirildiği âsitânelere, buldukları yerlerde Mevlevîliğin temsilciliğini yapan zâviyeler ayrı başlıklar altında mütalaa edilmiştir. XIX. asırdaki *Mevlevî âsitâneleri*, şeyhleriyle birlikte şunlardır:

Mevlevî Âsitâneleri Ve Şeyhleri

Konya Mevlevîhanesi

H. Mehmed Çelebi
Mehmed Said Hemdem Çelebi
Mahmud Sadreddin Çelebi
Fahredden Çelebi
Mustafa Safvet Çelebi
Abdulvahid Çelebi

İstanbul Galata Mevlevîhanesi

Mehmet Rûhi Dede
Mahmud Dede
Mehmet Kudretullah Dede
Mehmet Atâullah Dede

İstanbul Yenikapı Mevlevîhanesi

Ali Nutkî Dede
Nâsır Abdûlbâkî Dede
Recep Hüsnî Dede
Abdürrahim Kühî Dede
Osman Selâhaddin Dede
Mehmed Celaleddin Dede

İstanbul Beşiktaş/Bahâriye Mevlevîhanesi

Yusuf Zühdi Dede
Mahmud Dede
Mehmed Kadri Dede
Mehmed Said Dede
Hasan Nazif Dede
Hüseyin Fahreddin Dede

İstanbul Kasımpaşa Mevlevîhânesi

Seyyid Ali Dede
Mehmed Şemseddin Dede
Ali Rıza Dede

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi

Bursa Mevlevîhânesi

Ahmed Dede
Salih Dede
Mehmed Dede
Nizâmeddin Dede
Mehmed Şemseddin Dede

Halep Mevlevîhânesi

Muhammed Ali Dede
Abdülganî Dede
Vâcid Dede
Âmil Çelebi

Manisa Mevlevîhânesi

Kütahya Mevlevîhânesi

Eskişehir Mevlevîhânesi

Mısır (Kahire) Mevlevîhânesi

Gelibolu Mevlevîhânesi

Mevlevî Zâviyeleri

Üsküdar Mevlevîhânesi
Karaman Mevlevîhânesi
Sivas Mevlevîhânesi
Samsun Mevlevîhânesi
Amasya Mevlevîhânesi
Tokat Mevlevîhânesi
Edirne Mevlevîhânesi
Çankırı Mevlevîhânesi
Gaziantep Mevlevîhânesi
Çorum Mevlevîhânesi
Kastamonu Mevlevîhânesi
Kayseri Mevlevîhânesi
Niğde Mevlevîhânesi
Urfa Mevlevîhânesi
Antalya Mevlevîhânesi
Kilis Mevlevîhânesi
Kıbrıs Mevlevîhânesi

Balkanlarda Bulunan Mevlevî Zâviyeleri

Saray Bosna Mevlevîhânesi
Selânik Mevlevîhânesi

Hanya (Girit) Mevlevîhânesi

Arap Topraklarında Bulunan Mevlevî Zâviyeler

Şam Mevlevîhânesi

Trablüşşam Mevlevîhânesi

Kudüs Mevlevîhânesi

Adı geçen Mevlevîhâneler incelenirken önce kısa olarak söz konusu dergâhın tarihine kısa bir bakış yapılmış, daha sonra dergâh şeyhleri, Mevlevîhâne’de yetişen Mevlevîler ile dergâhın sosyo-ekonomik, mimârî ve kültürel yapısına değinilmeye çalışılmıştır. Konu işlenirken âsîtânelerle özellikle de Konya, Galata, Yenikapı, Beşiktaş, Kasımpaşa, Üsküdar âsîtânelerine geniş yer ayrılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde XIX. asırda devlet ricâli ile Mevlevîler arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Özellikle III. Selim, II. Mahmud, Abdulmecid, Abdülaziz ve II. Abdulhamid gibi padişahların Mevlevîlerle olan ilişkileri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Mevlevîlerin padişahlarla olan münasebetlerinin yanında devlet erkânı arasında Mevlevî muhibbi kişilerin dergâhlarla olan temaslarına ve katkılarına işaret edilmiştir.

Müellif Eflâkî’nin şu rivayetini nakleder: “Şöhreti Belh’i aşarak Anadolu’ya kadar uzanan Mevlânâ’nın babası Bahâüddin Veled Konya’ya gelince bizzat Selçuklu yöneticilerinden iltifat görmüş, şehre gelişinde bütün kalem erbabı ve ilim sahipleri sultan ve halkla birlikte onu karşılamış, Sultan Alaaddin atından inip gidip Sultan Veled’in dizini öpmüş ve gelen misafirleri sarayında konuk etmek istediğini bildirmiştir.”

Mevlânâ’nın babasının zamanında başlayan bu sıcak ilişki Mevlâna zamanında da devam etmiştir. Selçuklu sultanlarından; Sultan II. İzzettin Keykavus (643/1245-655/1257), IV.Ruknnettin Kılıç Arslan (655/1257-644/1266) Mevlânâ’nın sohbetlerinde bulunmuşlar, sema meclislerine iştirak etmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda ise durum bundan farklı olmamıştır. A. Gölpınarlı’nın ifadesiyle “Mevlevîlik XVII. Yüzyıldan itibaren bir devlet müessesesi olmuştur.”

Küçük’ün şu cümleleri, Mevlevîlerin devlet erkânıyla arasındaki münasebetleri ortaya koymasından önemlidir: “Bir tarikat olarak ortaya çıkışından itibaren, yöneticiler ve toplumun elit kesimiyle sürekli yakınlık içinde bulunmuş, şiir musîki ile ünsiyeti olan aydın kesimin, tarikat tercihi yaparken kendisine yönelmesini temin etmiş ve tarih boyunca, gerek bu kesimden gerekse yöneticilerden olan paşalar, beyler ve sanat zevki olan zengin eşraf tarafından tercih edilen ve desteklenen tarikat olmuştur. Mevlevîlik, tesis ettiği tarikat anlayışı neticesinde ilk dönemlerinde yayıldığı küçük yerleşim yerlerinden yavaş yavaş şehirlere çekilmesi ve saraya yakın olması sebebiyle XVII. asırdan itibaren bir “devlet tarikatı” görüntüsü vermiştir.

XIX. asra gelindiğinde kendisinin de Mevlevî olduğu bilinen III. Selim’in Konya Mevlânâ dergâhına, İstanbul’daki Mevlevîhanelere ve Mevlevîlere yapmış olduğu yardımlar malumdur. III. Selim’in Beşiktaş Mevlevîhânesini tamir ettirmesi neticesi “Es’ad” isimli bir Mevlevî şair şu mısralarla tarih düşmüştür:

“Çıkıp bir pîr-i rûşendil didi tarih-i itmâmın

Yeniden kıldı bu dergâhı pîr-i şeh Selim bünyâd” (1219/1804)

II. Mahmud döneminde de Gölpınarlı’nın da ifade ettiği gibi Mevlevîliğin gerek halk gerekse padişah nazarında kıymeti artmıştır. III. Selim döneminde, yöneticilerle Hacı Mehmet Çelebi arasında vuku bulan ve Çelebi’nin Nizâm-ı Cedid’e muhalefetine

neden olduğu sıkıntı, gerek III. Selim'in Mevlvî olması gerekse Konya Mevlânâ dergâhının o zamanki gücü sebebiyle, her iki taraf açısından da daha sonraki dönemlere tesir edecek kötü bir sonuç getirmemiştir. Aksine 1826'da Yeniçeri ocağının kapatılması ve yeniçerilerin çoğunun Bektâşi olması, Bektâşiliğin ilgâsını icab ettirmiş, halk üzerinde en az Mevlevîler kadar tesirli olan bu tarikatın kaldırılmasıyla beraber ortaya çıkan boşluğu Mevlevîlik doldurmuştur.

Araştırmacının tespitlerine göre; Sultan Abdülmecid de babası gibi Mevlevîleri çok seven bir padişah'tır. Bu yüzden Konya çelebisinin hiçbir isteği geri çevrilmemiştir. Tahta çıktığında Konya şeyhi Said Hemdem Çelebi'ye bin kuruşluk bir maaş bağlamıştır.

II. Abdülhamid dönemi Mevlevîler için, farklı bir dönem olarak dikkat çekmektedir. II. Abdülhamid'in tahta geçmesinde Yenikapı Mevlevîhâne'si şeyhi Osman Selahaddin Dede'nin önemli bir rol oynaması, padişahın ilk dönemlerinde Mevlevîler için bir avantaj gibi görünse de, bu durum uzun sürmemiş, gerek padişahın kuşkucu tavrı, gerekse Mevlevîlerin siyasî anlamda II. Abdülhamid karşıtı hareketlerin içinde yer almaları, kendilerini güç duruma düşürmüş, her kesimden insanların takip edildiği gibi Mevlevîler de takibata uğramıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Abdülhamid karşıtı faaliyetlerde bulunan Jön Türkler hareketi içinde Yenikapı Dergâhı ve mensuplarının da bulunması etkili olmuştur. Bununla beraber, zamanın Konya şeyhi Abdülhalim Çelebi'nin II. Abdülhamid'in uyguladığı politikaları beğenmeyip onun aleyhinde davranması, Bektâşi meşrep tavrını çekinmeden sergilemesi, veliaht V. Reşat'ın Mevlvî olması sebebiyle, II. Abdülhamid'in V. Reşad'ı tahta geçirmek için kendisi aleyhine geliyecek bir hareketin önünde Mevlevîlerin olabileceği zehâbına kapılması da önemli bir etken olmuştur. Bunun yanında, II. Abdülhamid kendisine siyasetten uzak duran Mevlevîleri de koruyup gözetmiş, onların faaliyetlerine destek vermiştir.

Tezin üçüncü bölümü "XIX. Asırda Mevlvî Dergâhlarında Güzel Sanatlar" başlığı altındadır. Bu bölümde Mevlevîhanelerdeki sanat faaliyetlerine ve buralardan yetişen Mevlvî sanatkarlara yer verilmiştir. Müellif tezin bu bölümünde; XIX. asırda yaşamış olan Mevlvî bestekar, kudümzenbaşı, âyinhan ve neyzenlerin, Mevlvî şâirlerin ve hattatların kısa hayat hikâyelerine ve ortaya koydukları eserlere değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde; Mevlevîlerin resim, tezhib, nakş gibi güzel sanatlardaki faaliyetleri nakledilmiştir.

Araştırmacının tespitlerine göre XIX. asrın başlarından itibaren, III. Selim ve II. Mahmut'un Mevlevîleri maddî ve moral alanda desteklemesi ve dergâhları ziyaret edip ayinlere katılması, bu asrın ilk yarısında Mevlevîlerin özellikle mûsikî'de verimli bir dönem geçirmelerini temin etmiştir. III. Selim'in mûsikîşinas ve şâir olması, II. Mahmut'un da bu sanatlara ilgi duyması, mûsikîşinas Mevlevîleri görüp gözetmesi ve sarada fasıllar tertip etmesi neticesinde mûsikî gelişmiş ve önemli bestekarlar yetişmiştir. Bu asırda çok sayıda Mevlvî âyini bestelenmiştir.

Mevlevîlerin diğer sanat dallarına ilgisi mûsikî kadar olmasa da devam etmiştir. Ancak ilmî anlamda fazlaca telifat olmamıştır. Mevlevîler önceki asırlarda yazılan önemli eserleri bu asırda şerh etme yoluna gitmişlerdir. Şiirde durum bundan farklı değildir. Mevlevîlerin yetiştirdiği en öneli şâir Şeyh Galib'le birlikte Mevlvî şiiri adeta son bulmuş, Mevlevîler içinde Şeyh Galib gibi şâirler yetişmemiş, sadece bu gibi şâirleri taklit eden Mevlvî şâirler kendilerini göstermiştir.

Özellikle XIX. asrın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü ekonomik problemler Mevlevîhaneleri de etkilemiştir. Dergâh gelirlerinin azalması bu gelirlerle

geçinen şeyh ailelerini de zor duruma düşürmüştür. Mevlevîhanelerin tamiri maddi yetersizliklerden yapılamamıştır. Eserinde Mevlevîhane demirbaşlarından da örnekler veren Küçük, Mevlevîliğin son çeyrek asrıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Öyle ki eşya listelerine bakıldığında Mevlevîhanelerde eşya namına neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Dergâhların ekonomik zafiyetleri, tekkelerde ikamet eden derviş sayısını da etkilemiş, neyzen ve semazenlerin yokluğu sebebiyle tekkelerdeki tasavvufî faaliyetler durma noktasına gelmiş, çoğu tekkelerde âyin icra edecek kadar Mevlevî dervîşi dahi bulunamaz olmuştur.” Tekkelerin kapatılmasıyla birlikte zaten harabe haline gelmiş olan Mevlevîhaneler tarihe karışmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde; Mevlevîlerin XIX. asırdaki tasavvufî faaliyetleri sadedinde, Mevlevîlerin Bektâşî, Melâmî, Nakşibendî ve diğer birçok tarikatla olan ilişkileri anlatılmıştır. Ve şu değerlendirmeler yapılmıştır: “Her şeye rağmen Mevlevîlerin özellikle İstanbul ve Konya gibi âsitânelerde tasavvufî faaliyetleri kesintiye uğramamış, dergâhlarda düzenli sema törenleri tertibi sürmüştür, mevcut diğer tarikatlarla ilişkilerinin devamlı olması ve bu asır içinde Mevlevîler içinde yetişen önemli şîmalar vasıtasıyla, Mevlevîliğe olan teveccüh devam etmiştir.

Mevlevî tarikatının bu asırda dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de, zaten Mevlevîliğin tarihi içinde var olan Melâmî-Bektâşî neşvenin, 1242/1826 yılında Bektâşîliğin yasaklanması sebebiyle, Mevlevî dergâhlarında “Mevlevî sûret, Bektâşî sûret” dervişlerin artmış olmasıdır.

Bunun yanında Mevlevîliğin zühd kolu, Yenikapı Mevlevîhânesi öncülüğünde faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu anlayış, Abdülaziz döneminde açılan Dârü'l-Mesnevîlerde görev alan Nakşî şeyhlerinin mesnevîhan olarak bulunmaları, tarikat içinde bu anlayışın ağırlığını devam ettirme fırsatına katkıda bulunmuştur.”

Sonuç olarak tez Mevlevîliğin son yüzyılını geçmişten günümüze taşımış, bir tarikatın çeşitli yönleriyle birlikte kurumsallaşması, sosyo-ekonomik yapılanması, siyasî yönü, kültürel yapı ve ürünlerini bizlere sunmuştur.

KÜÇÜK, Sezai, The Mawlawî Order and Mawlawî Sufis in the Nineteenth Century, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ph.D. Dissertation, Supervisor Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ, İstanbul 2000, p. 420 (Published by Simurg Press)

Abstract

This Ph.D. dissertation, prepared by Sezai Küçük, explores the Mawlawî history, focusing on the nineteenth-century Mawlawî figures and taqqas. In addition, it investigates economic, cultural, political and artistic aspect of this Order.